

به «ضرورت بالقیاس»، مدلل نمودیم که گزاره‌های توصیفی و تجویزی و به عبارت دیگر قضایای حقیقی و اعتباری، قابل تبدیل به یکدیگر بوده و از این طریق نتیجه گرفتیم که چون گزاره‌های توصیه‌ای و تجویزی مندرج در جغرافیای سیاسی همانند گزاره‌ها و قضایای توصیفی و منشأ و خاستگاهی حقیقی داشته و نهایتاً قابل ارجاع به جهان واقعی می‌باشند، لذا در حوزه‌ی دانش جغرافیای سیاسی می‌توان از معرفت تمام عیار علمی سخن گفت.

در بخش بعدی ضمن برشمردن خصایص و ویژگی‌های معرفت علمی، مفاد و قضایای جغرافیای سیاسی را بر ویژگی‌های عمومی معرفت علمی تطبیق داده و اثبات نمودیم که جغرافیای سیاسی واجد تمامی خصیصه‌های مندرج در معارف علمی است.

در بخش پایانی ضمن بحث و بررسی پیرامون روش‌شناسی و نوع تبیین‌های به‌کار رفته در رشته‌ی جغرافیای سیاسی، نتیجه گرفتیم که در این رشته هم از شیوه‌های استقرایی و هم روش‌های قیاسی بطور توأمان می‌توان استفاده نمود و همانند سایر رشته‌های علمی، می‌توان روش‌شناسی جغرافیای سیاسی را مبتنی به دستگاه مرکب قیاس- استقراء و یا روش «فرضی- استنتاجی» دانست به همین جهت در این رشته هم از تحلیل و تبیین‌های علی و هم از تحلیل‌های غایی در تشریح موضوعات مورد مطالعه بهره‌گیری کرد.

منابع و مأخذ

- ۱- پوپر، کارل ریموند (۱۳۸۱): *منطق اکتشاف علمی*. ترجمه حسین کمالی. انتشارات علمی و فرهنگی.
- ۲- پوپر، کارل ریموند (۱۳۶۳): *حدس‌ها و ابطال‌ها*. ترجمه احمد آرام. شرکت سهامی انتشار.
- ۳- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۵): *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک*. انتشارات پاپلی.
- ۴- جنسن، آریله‌هولت (۱۳۷۶): *جغرافیا، تاریخ و مفاهیم*. انتشارات سیر و سیاحت.
- ۵- سروش، عبدالکریم (۱۳۵۸): *دانش و ارزش*. انتشارات یاران.
- ۶- سروش، عبدالکریم (۱۳۵۸): *علم چیست؟ فلسفه چیست؟*. انتشارات پیام آزادی.
- ۷- شکویی، حسین (۱۳۷۵): *اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا*. جلد اول. انتشارات گیتاشناسی.
- ۸- گلیس، دانالد (۱۳۸۱): *فلسفه‌ی علم در قرن بیستم*. ترجمه حسن میان‌داری. سمت.
- ۹- لازی، جان (۱۳۷۷): *درآمدی تاریخی به فلسفه‌ی علم*. ترجمه علی پایا. انتشارات سمت.
- ۱۰- مجتهدزاده، پیروز (۱۳۸۱): *جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی*. سمت.
- ۱۱- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۱): *فلسفه اخلاق*. شرکت چاپ و نشر بین‌الملل.
- ۱۲- معلمی، حسن (۱۳۸۱): *رابطه هست‌ها و باید‌ها*. مؤسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر.
- ۱۳- مویر، ریچارد (۱۳۷۹): *درآمدی نو بر جغرافیای سیاسی*. ترجمه دژ میرحیدر. انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.

جغرافیا و توسعه - شماره ۱۰ - پاییز و زمستان ۱۳۸۶

صص: ۸۹-۱۰۶

وصول مقاله: ۱۳۸۵/۱۲/۲۰

تأیید نهایی: ۱۳۸۶/۸/۱۹

تحلیل همدید یخبندان‌های استان اردبیل

دکتر بهلول علیجانی

قاسم هزبرپور

کارشناس ارشد اداره تحقیقات هواشناسی اردبیل / استاد اقلیم‌شناسی دانشگاه تربیت معلم تهران

چکیده

به منظور تحلیل همدید یخبندان‌های خسارت بار استان اردبیل آمار روزانه چهار ایستگاه همدید اردبیل، پارس‌آباد، خلخال و مشکین‌شهر طی دوره آماری ۲۰۰۴-۱۹۹۵ مطالعه شد. در طی دوره‌ی مطالعاتی دوره‌های یخبندان با دمای روزانه زیر صفر سلسیوس و تداوم بیشتر از دو روز انتخاب شدند و از بین این دوره‌های یخبندان طولانی‌ترین، زودترین و دیرترین یخبندان فراگیر استان انتخاب شد. سپس الگوهای سینوپتیک روزانه‌ی این دوره‌ها بررسی شد.

نتایج تحقیق نشان داد که بیشتر یخبندان‌های استان از نوع انتقالی هستند که در دوره سرد سال از آبان تا فروردین اتفاق می‌افتند. نواحی جنوبی و مرکزی سردتر از نواحی شمالی هستند. یخبندان‌های شدید و فراگیر استان ناشی از استقرار یک پرفشار در سطح زمین و یک ناوه‌ی عمیق در سطح ۵۰۰ هکتو پاسکال می‌باشند. پرفشار سطح زمین در بیشتر وقت‌ها از آنتی سیکلون‌های مهاجر غربی است. اما در روزهای سرد شدید زبانه‌ی پرفشار سیبری عامل اصلی یخبندان است. ناوه‌ی سطح ۵۰۰ هکتو پاسکال هم در یخبندان‌های شدید و فراگیر بسیار عمیق شده و هوای بسیار سرد عرض‌های بالا را به استان سرازیر می‌کند.

کلیدواژه‌ها: سامانه‌های فشار، یخبندان‌های شدید و فراگیر، الگوهای فشار و یخبندان، استان اردبیل.

مقدمه

یخبندان، یکی از زیان‌آورترین بلاهای طبیعی است که معمولاً با خسارت‌های فراوان مالی و حتی جانی همراه است. از بین عوامل اقلیمی، پدیده‌ی یخبندان نه تنها حیات تمامی موجودات زنده را با خطر مواجه می‌نماید بلکه نقش مهم و تعیین‌کننده‌ای در مسایل اقتصادی، زیست محیطی و عمرانی مانند جاده‌سازی، سدسازی و پل‌سازی دارد. سرمازدگی و یخبندان در

مراحل مختلف رویشی برای محصولات کشاورزی و باغی بسیار مهم است. چرا که در صورت حادث شدن، منجر به محدودیت تولید می‌شود. پدیده یخبندان همه ساله خسارات زیادی به کشاورزان و باغداران وارد می‌کند. در سال گذشته ۱۵ درصد از کل مزارع نیشکر استان خوزستان به دلیل سرمازدگی در حدود ۱۵۰ میلیارد ریال خسارت دید، همچنین در فروردین ماه سال جاری (۱۳۸۶) بارش سنگین برف، سرما و یخبندان به ۸۵۰۰ هکتار اراضی کشاورزی الیگودرز زیان وارد نمود. جدول ۱ هم نمونه‌هایی از خسارات وارده توسط این بلیه جوی به استان اردبیل را نشان می‌دهد.

جدول ۱: یخبندان‌های خسارت بار در استان اردبیل (ستاد حوادث استان)

سال	میزان خسارت (برحسب میلیون ریال)
۱۳۷۷	۷
۱۳۷۸	۱۱۱۸۹/۹
۱۳۸۱	۸۶۸۵۴
۱۳۸۲	۷۰۰۰۰/۲۵

مأخذ: ستاد حوادث استان اردبیل

روزنبرگ و مایرز^۱ (۱۹۶۲: ۴۷۹-۴۷۱) رویدادهای تاریخی مربوط به وقوع یخبندان‌های زودرس پاییزه و دیررس بهاره را در ده مکان در داخل و اطراف دره پلت در ایالت نبراسکا مورد مطالعه قرار دادند. آنها ضمن شناسایی الگوهای توزیع یخبندان‌های نوع تابشی و یا انتقالی و الگوهای فشاری مؤثر را هم مشخص کردند. آنها با استفاده از توزیع نرمال یخبندان‌ها، پیش‌بینی‌های لازم را برای کشاورزی انجام دادند. نتایج تحقیق آنها نشان داد که ۷ تا ۳۰ درصد یخبندان‌های دیررس بهاره و ۱۷ تا ۴۲ درصد یخبندان‌های زودرس پاییزه، از نوع انتقالی هستند. آنان همچنین متوجه شدند که در منطقه‌ی مورد مطالعه بین دو تا پنج یخبندان تابشی در بهار بعد از آخرین یخبندان انتقالی و بین یک تا سه یخبندان تابشی در پاییز قبل از اولین یخبندان انتقالی روی می‌دهد. علاوه بر نتایج فوق، این دو محقق وضعیت توپوگرافی محل را بیش از سایر عوامل در وقوع یخبندان مؤثر می‌دانند. همچنین شاخص‌های آماری متوسط فاصله‌ی بین اولین یخبندان تابشی و انتقالی را ۸ تا ۱۶ روز محاسبه کرده‌اند. بوتسما^۲ (۱۹۷۶: ۴۴۳-۴۲۵) دمای حداقل و احتمال وقوع خطر یخبندان را در سرزمین‌های کوهستانی کانادا مورد بررسی قرار داد. تام و شاو^۳ (۱۹۵۸: ۲۵۷-۲۵۱) نشان دادند که تاریخ‌های وقوع یخبندان تصادفی بوده و از توزیع نرمال تبعیت می‌کنند به همین دلیل استفاده از میانگین و انحراف از معیار، شاخص‌های آماری معتبری برای مطالعه‌ی این پدیده به شمار می‌روند. با در

1- Rozenberg and Myers

2- Bootsma

3- Thom and Shaw

دست داشتن این دو عامل، احتمال وقوع یخبندان‌های زودرس پاییزه و دیررس بهاره از یکدیگر مستقل هستند. بنابراین می‌توان طول مدت فصل رشد را با احتمالات مشخص محاسبه کرد. آنان با استفاده از ضریب همبستگی، رابطه‌ی بین ارتفاع و واریانس دما را مطالعه نمودند و به این نتیجه رسیدند که بین ارتفاع و واریانس دما رابطه‌ی معنی‌داری وجود دارد. تحقیقاتی در مورد رابطه‌ی سرمای‌شبان با مقدار رطوبت اتمسفر توسط دیفانت و مورت^۱ (۱۹۷۸: ۱۵۵-۱۵۰) در خصوص علت یخبندان‌های تابشی صورت پذیرفت. وی با بررسی سری‌های یخبندان، تابع توزیع یخبندان را استخراج و از روش درجه-روز برای مطالعه‌ی یخبندان استفاده کرده است. و از آزمون کای اسکور (χ^2) برای تأیید صحت تطبیق داده‌های یخبندان با توزیع نرمال استفاده نمود و آن را معتبر تشخیص داد.

رحیمی (۱۳۷۸) با توجه به آمار دمایی ثبت شده در ایستگاه‌های البرز مرکزی احتمال وقوع یخبندان و همچنین یخبندان‌های دیررس بهاره و زودرس پاییزه را با توجه به اهمیت آنها در کشاورزی بررسی و تاریخ وقوع آنها را پیش‌بینی نمود. از میان کارهای انجام شده در ایران، قدیمی‌ترین کار هاشمی (۱۳۴۸) با استفاده از آمار ۶۰ ساله تهران، احتمالات وقوع سرما و تاریخ‌های اولین و آخرین یخبندان‌ها را در چهار آستانه حرارتی با استفاده از توزیع نرمال بررسی کرده است. علیزاده و همکاران (۱۳۷۳: ۵۶-۳۸) با استفاده از آمار دمای حداقل روزانه پانزده ایستگاه هواشناسی استان خراسان، تاریخ‌های اولین وقوع یخبندان پاییزه و آخرین وقوع یخبندان بهاره را در سه آستانه حرارتی با توزیع‌های احتمال مطابقت داده و چنین نتیجه‌گیری کرده است که وقوع یخبندان‌های زودرس پاییزه و دیررس بهاره از توزیع گامای دو پارامتری تبعیت می‌کند. وی بر همین مبنا، آغاز و خاتمه‌ی یخبندان‌ها را در سه آستانه پیش‌بینی کرده است. علیجانی (۱۳۸۱) پراکندگی فشار را مهم‌ترین عنصر آب به شمار می‌آورد که تمام عناصر دیگر را کنترل می‌کند. بطوری‌که باید ابتدا الگوهای پراکندگی فشار در روی زمین تعیین و بعد بر اساس این الگوها عناصر دیگر را مطالعه می‌کنند.

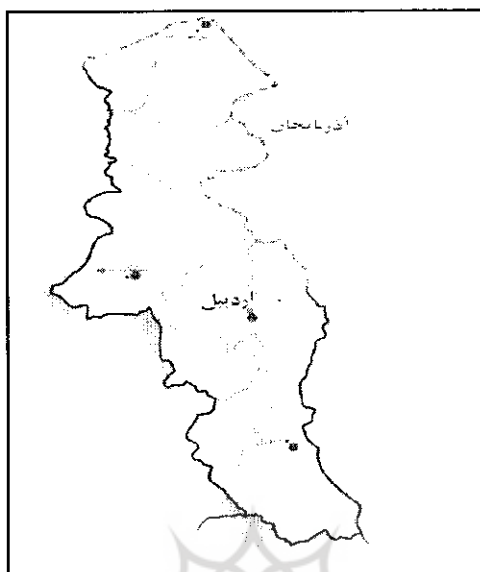
در زمینه‌ی مطالعات همدیدی براتی (۱۳۷۸: ۱۵۰-۱۳۲) طراحی الگوهای همدیدی یخبندان‌های بهاره ایران انجام داده است. مطابق با نتایج این تحقیق، جابجایی سامانه‌های پرفشار مهاجر از عرض‌های بالاتر (از سمت سیبری و اروپای مرکزی) به یخبندان‌های شدید و فراگیر می‌انجامد و برعکس، جابجایی از عرض‌های پایین‌تر (از سمت دریای مدیترانه) به یخبندان‌های ملایم و نیمه‌فراگیر منتهی می‌شود. ایشان در این پژوهش ۶۲ مورد یخبندان‌های بهاره را طی ۲۰ سال از ۱۳۴۷ الی ۱۳۶۶ با استفاده از آمار روزانه ایستگاه‌های هواشناسی کشور از نظر شدت، تداوم و گستره‌ی مکانی مورد مطالعه قرار داده و نتیجه گرفت که بیشتر یخبندان‌های بهاره در ایران ریشه همدیدی دارند و از شمال‌غرب و غرب اروپا وارد کشور

می‌شوند. علیجانی و براتی (۱۳۶۶) الگوهای فشار یخبندان‌های شمال غرب کشور را بررسی کردند. مجرد (۱۳۷۹: ۳۳۷-۳۱۸) علاوه بر ارایه‌ی تعریف جدیدی از یخبندان، ویژگی‌های یخبندان را به صورت نظام‌دار تحلیل و بر مبنای ۱۶ شاخص یخبندان استخراج کرده است. وی در تحقیقی دیگر (۱۳۷۶) به این نتیجه دست یافت که وجود همبستگی‌های خطی معتبر و معکوس بین سری‌های زمانی آغاز و خاتمه‌ی یخبندان نشان می‌دهد که هر قدر آغاز یخبندان در منطقه‌ی مورد مطالعه زودتر از میانگین درازمدت رخ دهد، خاتمه‌ی آن نیز در بهار دیرتر از میانگین درازمدت رخ خواهد داد. توکلی و حسینی (۱۳۸۵: ۴۲-۳۱) به ارزیابی شاخص‌های یخبندان و شروع پاییزه‌ی آن در ایستگاه اکباتان همدان پرداختند و به منظور پیش‌بینی یخبندان‌های پاییزه مدلی را ارایه نمودند که بررسی آن همبستگی خطی خوبی بین یخبندان‌های بهاره و پاییزه را نشان می‌دهد که می‌توان با داشتن یخبندان بهاره، تاریخ یخبندان پاییزه را پیش‌بینی نمود که این رابطه در سطح ۵ درصد معنی دار است.

بهیار (۱۳۸۲: ۱۲۰-۱۰۷) از دیدگاه همدیدی-دینامیکی پدیده‌ی سرمازدگی استان چهارمحال بختیاری را مورد بررسی قرار داده است. قطره سامانی (۱۳۸۳) به تحلیل همدیدی شروع و خاتمه یخبندان در استان چهارمحال بختیاری پرداخته است. پنجعلیزاده (۱۳۸۴) به تحلیل آماری و سینوپتیکی یخبندان‌های فراگیر شهر اردبیل پرداخت و به این نتیجه رسید که اکثر یخبندان‌های فراگیر از نوع فرارفتی و ترکیبی می‌باشند. تحقیقات گسترده‌ای در زمینه‌ی اثر یخبندان‌ها بر روی محصولات کشاورزی انجام شده است (بورکی و همکاران^۱، ۱۹۷۶: ۵۲۸-۵۰۷؛ رجبی، ۱۳۸۴؛ قبادی و همکاران، ۱۳۸۰؛ هزبرپور و همکاران، ۱۳۸۳). همه‌ی این مطالعات و کارهای دیگر دلالت بر اهمیت یخبندان دارد و محققین سعی می‌کنند که آنها را شناسایی و راه‌های تعدیل را هم پیشنهاد دهند. علیرغم اینکه استان اردبیل از مناطق سرد کشور است و هر ساله خسارات زیادی از سرمای نابهنگام و شدید متحمل می‌شود، هنوز مطالعه‌ی جامع و دقیقی بویژه در زمینه‌ی الگوهای فشار صورت نگرفته است. بدین جهت این پژوهش سعی دارد که این مهم را انجام دهد.

مواد و روش کار

جهت بررسی سامانه‌های همدیدی یخبندان‌های استان اردبیل، آمارهای پارامترهای حداقل دمای روزانه، میانگین حداقل دمای روزانه و مجموع روزهای یخبندان چهار ایستگاه همدیدی (شکل ۱) برای دوره‌ی آماری ۱۹۹۵ تا ۲۰۰۴ از سازمان هواشناسی و اداره‌ی کل استان اردبیل دریافت شد. مشخصات ایستگاهها در جدول ۲ نوشته شده است.

شکل ۱: ایستگاه‌های مورد مطالعه در استان اردبیل

اداره تحقیقات هواشناسی استان اردبیل

جدول ۲: مختصات جغرافیایی ایستگاه‌های مورد مطالعه در استان اردبیل

نام ایستگاه	طول جغرافیایی	عرض جغرافیایی	ارتفاع
اردبیل	۴۸/۱۷	۳۸/۱۵	۱۳۳۲
پارس آباد	۴۷/۴۷	۳۹/۳۷	۳۲
خلخال	۴۸/۳۱	۳۷/۳۸	۱۷۹۶
مشکین شهر	۴۷/۴۴	۳۸/۲۳	۱۵۶۸

همگنی سری داده‌ها با استفاده از روش آماری ران تست آزمون و تأیید شد. سپس روزهایی که دمای آنها کمتر از صفر درجه سلسیوس بود به عنوان روز یخبندان تلقی و استخراج شدند. از بین روزهای یخبندان دوره‌های یخبندان استخراج شدند. دوره یخبندان به دوره‌ای اطلاق شد که هر چهار ایستگاه دمای زیر صفر گزارش دادند و بیشتر از دو روز تداوم داشت (جدول ۳). هدف از انتخاب دوره‌های طولانی‌تر از دو روز اجتناب از یخبندان‌های تابشی است. فرض بر این است که یخبندان‌های انتقالی طولانی‌تر هستند. به منظور شناسایی الگوهای فشار دوره‌های یخبندان از نقشه‌های هوای سطح زمین و سطح ۵۰۰ هکتو پاسکال استفاده شد. با عنایت به جدول ۳ در حدود ۴۰ مورد یخبندان انتخاب گردید، اما برای تحلیل بهتر و تشخیص گسترش و فعالیت سامانه‌های جوی حاکم بر هر دو سطح، تنها سه دوره‌ی زودرس‌ترین، دیررس‌ترین و طولانی‌ترین یخبندان انتخاب گردید.

جدول ۳: تاریخ‌های وقوع یخبندان انتقالی در طی دوره‌ی آماری برای استان اردبیل

شروع یخبندان			خاتمه یخبندان		تعداد روزهای یخبندان
سال	ماه	روز	ماه	روز	برحسب روز
۱۹۹۵	۱۱	۳۰	۱۲	۴	۵
۱۹۹۵	۱۲	۱۶	۱۲	۲۵	۱۰
۱۹۹۶	۱	۱۱	۱	۲۶	۱۶
۱۹۹۶	۱	۲۹	۲	۴	۷
۱۹۹۶	۲	۱۶	۲	۱۸	۳
۱۹۹۶	۲	۲۷	۳	۴	۷
۱۹۹۶	۳	۱۶	۳	۱۸	۳
۱۹۹۷	۱	۱۸	۲	۱۵	۲۹
۱۹۹۷	۲	۲۱	۲	۲۳	۳
۱۹۹۷	۳	۷	۳	۱۷	۱۱
۱۹۹۷	۱۲	۱۴	۱۲	۲۲	۹
۱۹۹۷	۱۲	۲۷	۱	۱۷	۲۲
۱۹۹۸	۲	۹	۳	۷	۲۷
۱۹۹۸	۱۲	۲۷	۱	۸	۱۳
۱۹۹۹	۱	۲۶	۲	۷	۱۳
۱۹۹۹	۱۱	۲۷	۱۲	۶	۱۰
۲۰۰۰	۱	۱۶	۱	۲۶	۱۱
۲۰۰۰	۱	۲۹	۲	۵	۸
۲۰۰۰	۲	۸	۲	۱۰	۳
۲۰۰۰	۲	۱۵	۲	۱۷	۳
۲۰۰۰	۳	۱۵	۳	۱۸	۴
۲۰۰۰	۱۲	۲۳	۱۲	۲۵	۳
۲۰۰۱	۱	۲۰	۲	۱	۱۳
۲۰۰۱	۲	۲۳	۲	۲۵	۳
۲۰۰۱	۱۲	۲۱	۱۲	۲۳	۳
۲۰۰۲	۱	۹	۱	۱۵	۷
۲۰۰۲	۱	۱۸	۱	۲۸	۱۱

ادامه جدول ۳

شروع یخبندان			خاتمه یخبندان		تعداد روزهای یخبندان
سال	ماه	روز	ماه	روز	برحسب روز
۲۰۰۲	۲	۱۷	۲	۲۱	۵
۲۰۰۲	۱۲	۹	۱	۵	۲۸
۲۰۰۳	۱	۱۷	۱	۳۰	۱۴
۲۰۰۳	۲	۱۷	۲	۱۹	۳
۲۰۰۳	۳	۲	۳	۴	۳
۲۰۰۳	۱۲	۲۱	۱۲	۲۸	۸
۲۰۰۳	۱۲	۳۱	۱	۴	۵
۲۰۰۴	۱	۱۰	۱	۱۲	۳
۲۰۰۴	۱	۱۹	۱	۲۱	۳
۲۰۰۴	۲	۱۷	۲	۲۰	۴
۲۰۰۴	۴	۳	۴	۷	۵
۲۰۰۴	۱۲	۱۰	۱۲	۱۴	۵
۲۰۰۴	۱۲	۱۷	۱۲	۳۰	۱۴

مأخذ: نگارنده

نتایج

براساس شاخص‌های ارایه شده در بخش روش کار سه یخبندان مهم انتخاب شدند (جدول ۴). طبق جدول ۳ میانگین تداوم یخبندان‌های فراگیر استان اردبیل ۹ روز با ضریب تغییرپذیری ۸۰ درصد است. ۶۲ درصد دوره‌ها کمتر از میانگین تداوم دارند. فقط ۱۰ درصد دوره‌ها طولانی‌تر از ۲۰ روز دوام داشته‌اند. طولانی‌ترین دوره یخبندان ۲۹ روز دوام داشته است.

جدول ۴: مشخصات یخبندان‌های منتخب

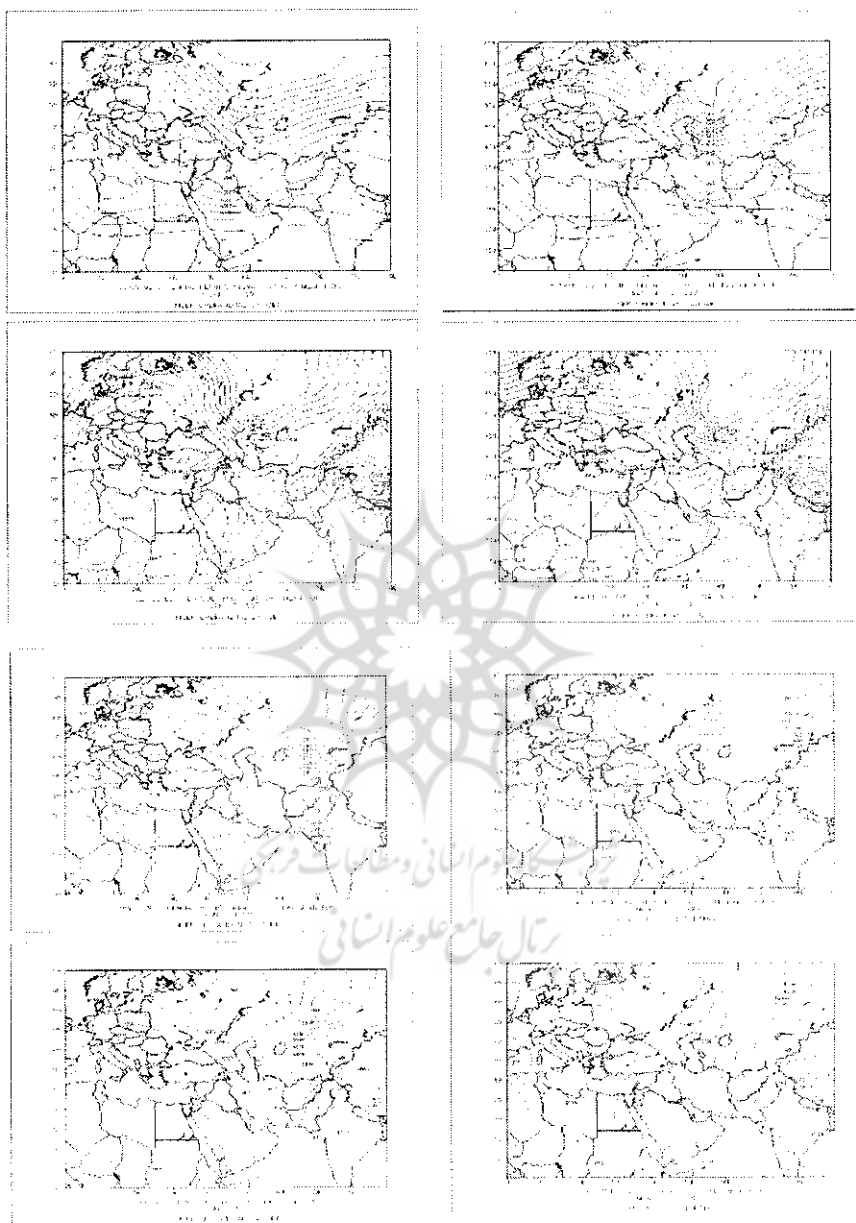
عنوان	شروع یخبندان			خاتمه یخبندان		دوره‌ی تداوم یخبندان
	سال	ماه	روز	ماه	روز	برحسب روز
طولانی‌ترین یخبندان	۱۹۹۷	۱	۱۸	۲	۱۵	۲۹
زودرس‌ترین یخبندان	۱۹۹۹	۱۱	۲۷	۱۲	۶	۱۰
دیررس‌ترین یخبندان	۲۰۰۴	۴	۳	۴	۷	۵

مأخذ: نگارنده

طبق جدول ۴ زودرس‌ترین یخبندان در ۶ آذر ۱۳۷۸ به مدت ده روز رخ داده است. اما دیرترین یخبندان به مدت ۵ روز در ۱۵ فروردین ۱۳۸۳ اتفاق افتاده است. طولانی‌ترین یخبندان هم در ۲۸ دیماه ۱۳۷۶ برای مدت ۲۹ روز استان اردبیل را فرا گرفته بود. در زیر این دوره‌های یخبندان از نظر الگوهای فشار مؤثر بررسی می‌شوند.

طولانی‌ترین یخبندان

این دوره با ۲۹ روز یخبندان به‌عنوان طولانی‌ترین یخبندان دوره مورد مطالعه انتخاب شد که از ۱۸ ژانویه برابر با ۲۸ دی‌ماه ۱۳۷۶ شروع شد و در ۱۵ ماه فوریه به پایان رسید. طبق شکل ۲ در روز قبل از یخبندان، کشور ایران در سطح زمین تحت تأثیر دو سامانه‌ی جوی قرار دارد، یک سامانه‌ی کم‌فشار به‌صورت سلول بسته با فشار مرکزی ۱۰۰۵ هکتوپاسکال نواحی مرکزی، جنوب و جنوب‌شرقی کشور را فرا گرفته و در حال خارج شدن می‌باشد، سامانه‌ی دوم پرفشار فعالی است که در اروپا مستقر شده که زبانه‌های اولیه‌ی آن به نواحی شمال‌غربی کشور رسیده است. در همین مدت آرایش توپوگرافی سطح ۵۰۰ هکتوپاسکال نشان‌دهنده‌ی شارش‌های ناوهِ کم‌ارتفاعی است که در شمال دریای خزر و عرض‌های بالا واقع شده است. فردای همانروز یعنی در آغاز دوره‌ی یخبندان سامانه‌ی پرفشار با حرکت سریع و شرق سوی خود نه تنها جایگزین سامانه‌ی کم‌فشار شده بلکه مناطق وسیعی از دریای مدیترانه، ترکیه و حتی نواحی شمال‌غربی ایران را تحت استیلای خود قرار داده است. بطوری‌که منحنی هم‌فشار درونی این سامانه به ۱۰۲۵ هکتوپاسکال رسیده است. با گسترش این سامانه یورش هوای سرد از منطقه‌ی قفقاز به طرف ایران آغاز شده است. در روز نوزدهم ژانویه این سامانه به طرف مشرق حرکت کرده و بر شمال‌شرق ایران مستقر شده است. بطوری‌که فشار مرکزی آن زیاد شده و به ۱۰۳۰ هکتوپاسکال رسیده است. با نگرش به سطح ۵۰۰ هکتوپاسکال یک موج کم‌عمق در حال فعالیت بوده که جریان‌ات شمالی عقب آن سامانه‌ی سطح زمین را تقویت کرده‌اند.

شکل ۲: نقشه‌ی سطح زمین و ۵۰۰ هکتوپاسکال از روز هفدهم تا بیستم ژانویه ۱۹۹۷
مأخذ: نگارندگان

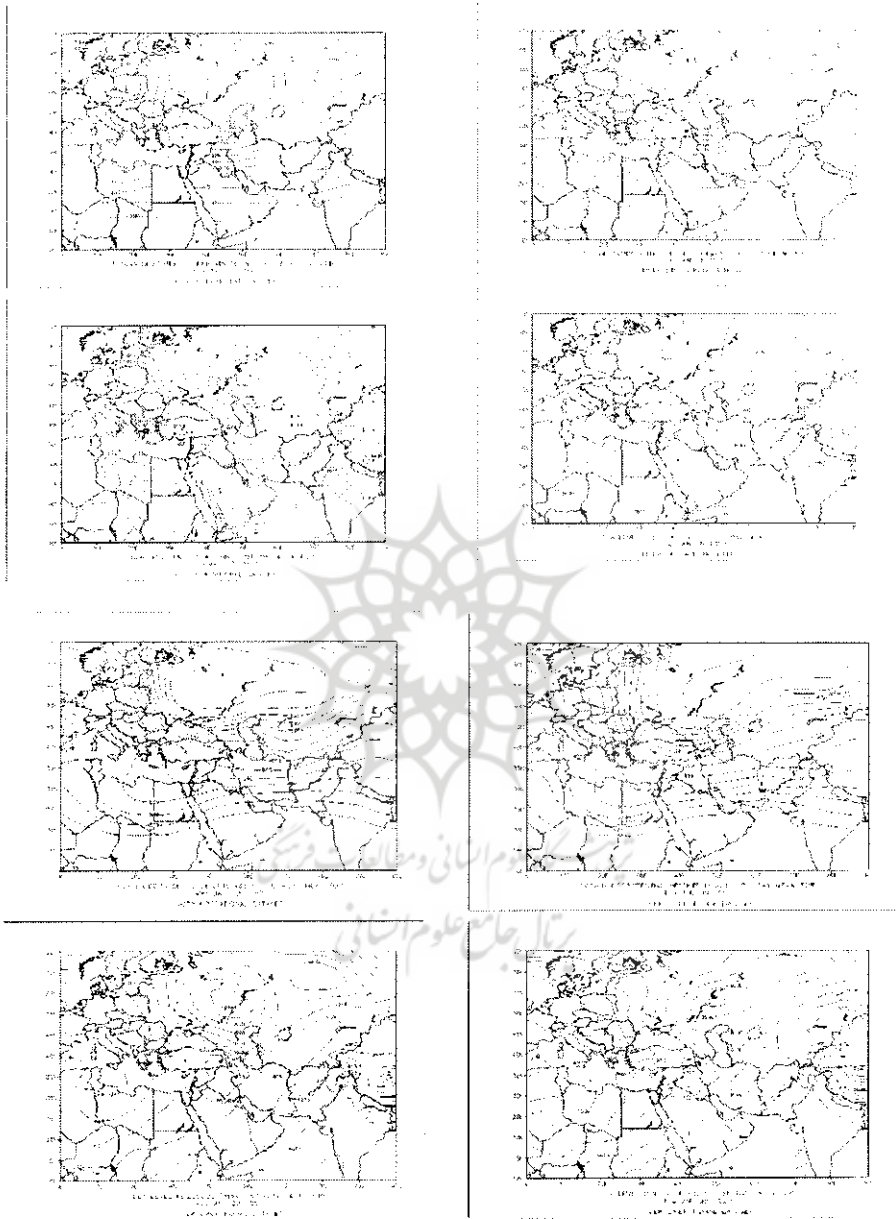
مطالعه‌ی آمارهای ثبت شده نشان می‌دهد که نوسانات دمایی در منطقه کاملاً تحت تأثیر سیستم‌های اشاره شده قرار داشتند. به‌عنوان مثال حداقل دمای ایستگاه اردبیل در روز هجدهم ۹/۲- درجه بوده که فردای همانروز به ۱۸/۰- درجه سلسیوس رسیده و افت دمایی ۹ درجه سلسیوس را به همراه داشته است (جدول ۵). همچنین میانگین روزانه‌ی دما در همین دوره‌ی زمانی معادل ۸/۵- درجه سلسیوس بوده است.

جدول ۵: حداقل دما و میانگین روزانه دمای ایستگاههای سینو پتیک در ژانویه ۱۹۹۷ (به درجه سلسیوس)

تاریخ	اردبیل		خلخال		مشکین شهر		پارس آباد	
	حداقل دما	میانگین روزانه دما	حداقل دما	میانگین روزانه دما	حداقل دما	میانگین روزانه دما	حداقل دما	میانگین روزانه دما
۱۹۹۷/۱/۱۸	-۹/۲	-۴/۴	-۱۶/۸	-۹/۴	-۶/۰	-۱/۵	۰/۴	۵/۰
۱۹	-۱۸/۰	-۸/۵	-۱۷/۵	-۸/۷	-۵/۴	-۱/۸	-۰/۸	۲/۹
۲۰	-۵/۲	-۱/۸	-۱۸/۲	-۹/۰	-۴/۶	-۰/۹	-۲/۸	۵/۲
۲۱	-۱۵/۰	-۷/۴	-۱۷/۸	-۱۰/۲	-۴/۸	-۰/۹	-۰/۲	۷/۸
۲۲	-۱۵/۰	-۷/۲	-۱۷/۵	-۸/۷	-۴/۶	-۰/۹	۰/۰	۵/۵
۲۳	-۴/۸	-۱/۴	-۴/۸	-۲/۱	-۴/۶	-۳/۰	۲/۴	۵/۱
۲۴	-۱۶/۰	-۷/۴	-۱۶/۲	-۷/۵	-۶/۲	-۲/۴	-۳/۰	۳/۵
۲۵	-۷/۰	-۳/۰	-۱۵/۵	-۷/۹	-۵/۰	-۱/۵	-۲/۸	۵/۲
۲۶	-۸/۰	-۴/۰	-۱۱/۰	-۴/۵	-۶/۰	-۲/۵	۱/۸	۵/۶
۲۷	-۸/۰	-۷/۱	-۷/۶	-۵/۴	-۹/۸	-۷/۳	-۱/۶	۲/۵
۲۸	-۲۰/۰	-۱۲/۰	-۱۸/۵	-۱۳/۵	-۹/۶	-۷/۸	-۳/۸	-۰/۷
۲۹	-۱۹/۸	-۱۰/۹	-۳/۱/۵	-۱۹/۶	-۱۲/۰	-۶/۴	-۶/۸	۰/۴
۳۰	-۱۱/۰	-۵/۵	-۱۷/۰	-۱۰/۱	-۹/۴	-۴/۷	-۴/۰	۱/۲
۳۱	-۷/۸	-۶/۹	-۱۰/۲	-۷/۷	-۸/۰	-۵/۳	-۲/۰	۰/۹

مأخذ: نگارندگان

طبق جدول ۵ یخبندان و سرما در سراسر استان ادامه دارد. اوج سرما در روزهای ۲۸ و ۲۹ ژانویه مشاهده گردیده است. بطوری‌که ایستگاه همدید خلخال با حداقل مطلق دمای ۳۱/۵- درجه سلسیوس نه تنها در سطح استان بلکه در کل کشور سردترین ایستگاه بوده است. بر اساس نقشه‌های سطح ۵۰۰ هکتوپاسکال عمده‌ترین عامل یخبندان عمیق شدن فرود سطح ۵۰۰ و دوام آن در منطقه است. این مسأله از نقشه‌های شکل ۳ نیز مشهود است. در این روزها ناهای عمیق و فعال سطح ۵۰۰ هکتو پاسکال با سامانه پرفشار سرد اروپایی سطح زمین کاملاً همراهی دارد.

شکل ۳: نقشه‌های همیدیدی هوا از روز بیست و هفتم لغایت سی‌ام ژانویه ۱۹۹۷
مأخذ: نگارندگان

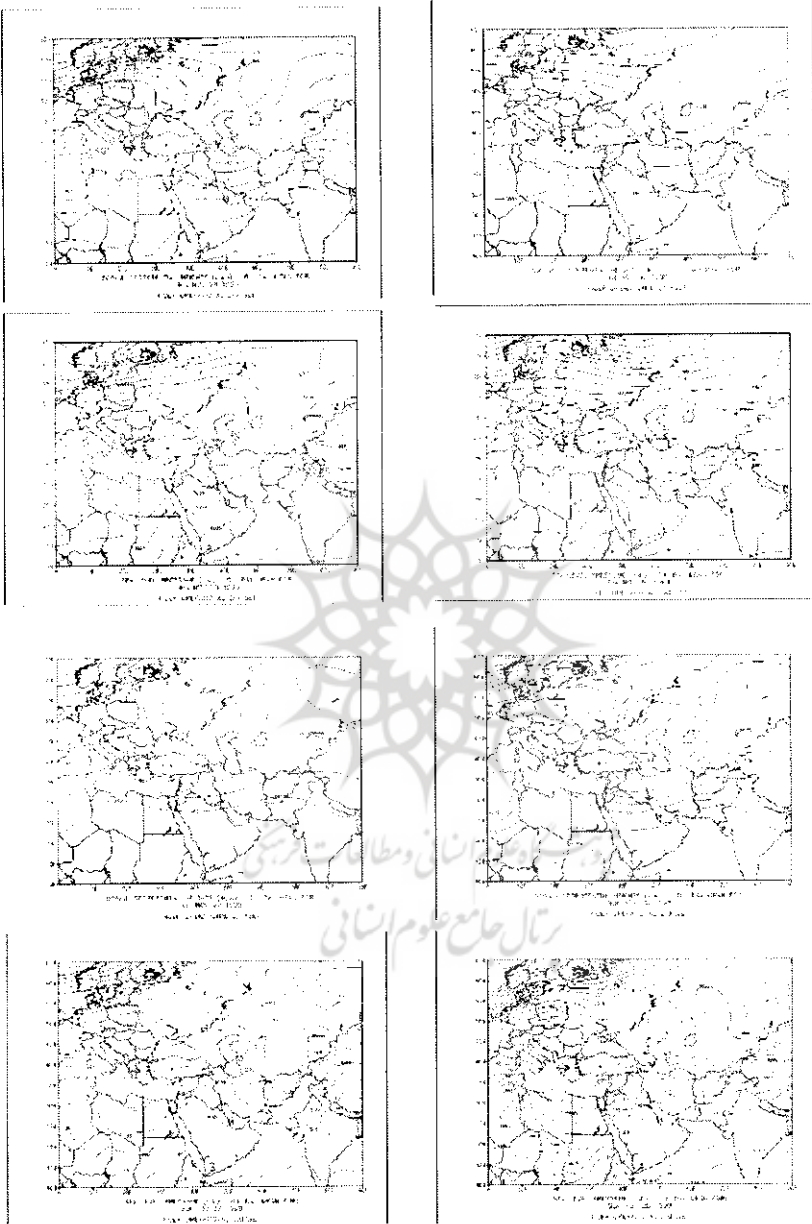
زودرس‌ترین یخبندان

یخبندان‌های زودرس و دیررس در کشاورزی یکی از زیان‌آورترین و مخرب‌ترین پدیده‌های اقلیمی محسوب می‌شوند زودرس‌ترین یخبندان استان اردبیل در دوره‌ی مطالعه در ۶ آذر ۱۳۷۸ برابر با ۲۷ نوامبر ۱۹۹۹ به مدت ۱۰ روز اتفاق افتاد. شکل ۴ نقشه‌ی سطح زمین را در روز ۲۷ نوامبر نشان می‌دهد. زبانه‌های یک سامانه پرفشار از سوی شمال غرب روی سواحل شمالی کشور گسترش یافته است. در ادامه سامانه ضمن تقویت به سوی کشورمان مهاجرت نموده بطوری که منجر به تشکیل یک سلول بسته پرفشار با فشار مرکزی ۱۰۳۰ هکتوپاسکال بر روی دریای خزر گشته و نواحی شمال غرب کشور را کاملاً تحت تأثیر قرار داده است. بررسی آرایش توپوگرافی سطح ۵۰۰ هکتوپاسکال نشان از فعالیت ناهه کم ارتفاع قوی و گذرا دارد که شارش‌هایی را ایجاد کرده که منجر به هدایت هوای سرد شمالی به سوی عرض‌های پایین‌تر و بویژه منطقه شده است. نتیجه‌ی فرآیند این سامانه‌ها، بارش برف در منطقه و افت شدید دما بوده است. شدت یخبندان بحدی بوده که نه تنها نواحی مرکزی و جنوبی استان بلکه نواحی شمالی استان که دارای اقلیم نسبتاً گرم و معتدلی است را نیز متأثر نموده و خسارات زیادی را به اقتصاد کشاورزی استان وارد ساخته است. نوسانات دمایی که در طول این دوره ثبت شده در جدول ۶ ارایه گردیده است. حداقل دمای اتفاق افتاده در شهرستان اردبیل به ۱۹/۰ درجه‌ی سلسیوس زیر صفر رسیده که در همان روز سردترین شهرستان کشور نیز معرفی شده است. باید به این نکته مهم اشاره داشت که چون یخبندان به مدت چندین روز متوالی تداوم داشته از این رو مبارزه با یخبندان غیرممکن و سخت می‌باشد.

جدول ۶: حداقل دما و میانگین روزانه دمای ایستگاه‌های سینوتیک در نوامبر ۱۹۹۹ (به درجه سلسیوس)

تاریخ	اردبیل		خلخال		مشکین شهر		پارس آباد	
	حداقل دما	میانگین روزانه دما	حداقل دما	میانگین روزانه دما	حداقل دما	میانگین روزانه دما	حداقل دما	میانگین روزانه دما
۱۹۹۹/۱۱/۲۷	-۴/۰	-۳/۴	-۴/۸	-۳/۴	-۱۰/۰	-۶/۰	۰/۰	۳/۸
۱۹۹۹/۱۱/۲۸	-۱۹/۰	-۱۱/۳	-۸/۲	-۵/۱	-۱۲/۰	-۷/۴	-۱/۶	۴/۰
۱۹۹۹/۱۱/۲۹	-۱۸/۶	-۱۰/۸	-۱۸/۲	-۹/۶	-۷/۶	-۴/۵	-۰/۶	۴/۵
۱۹۹۹/۱۱/۳۰	-۱۴/۶	-۷/۸	-۱۶/۶	-۸/۸	-۸/۰	-۵/۷	۱/۴	۴/۱
۱۹۹۹/۱۲/۱	-۱۱/۸	-۷/۶	-۵/۶	-۲/۲	-۱۰/۰	-۴/۱	-۰/۴	۴/۰
۱۹۹۹/۱۲/۲	-۷/۲	-۲/۱	-۱۴/۶	-۷/۳	-۵/۴	-۰/۱	-۲/۲	۳/۵
۱۹۹۹/۱۲/۳	-۵/۴	۰/۷	-۴/۶	-۰/۵	-۴/۸	۱/۶	-۱/۸	۵/۷
۱۹۹۹/۱۲/۴	-۲/۰	۲/۵	-۱۳/۰	-۴/۳	۱/۰	۴/۲	-۱/۸	۵/۸
۱۹۹۹/۱۲/۵	-۶/۶	-۰/۸	-۱۱/۰	-۴/۱	-۴/۴	۰/۳	-۱/۴	۵/۱
۱۹۹۹/۱۲/۶	۰/۰	۳/۷	-۱۳/۰	-۴/۷	-۳/۸	۳/۰	-۱/۴	۵/۷

مأخذ: نگارندگان

شکل ۴: نقشه‌های همدیدی هوا برای روز بیست و هفتم لغایت سی‌ام نوامبر ۱۳۹۹
مأخذ: نگارندگان

دیررس‌ترین یخبندان

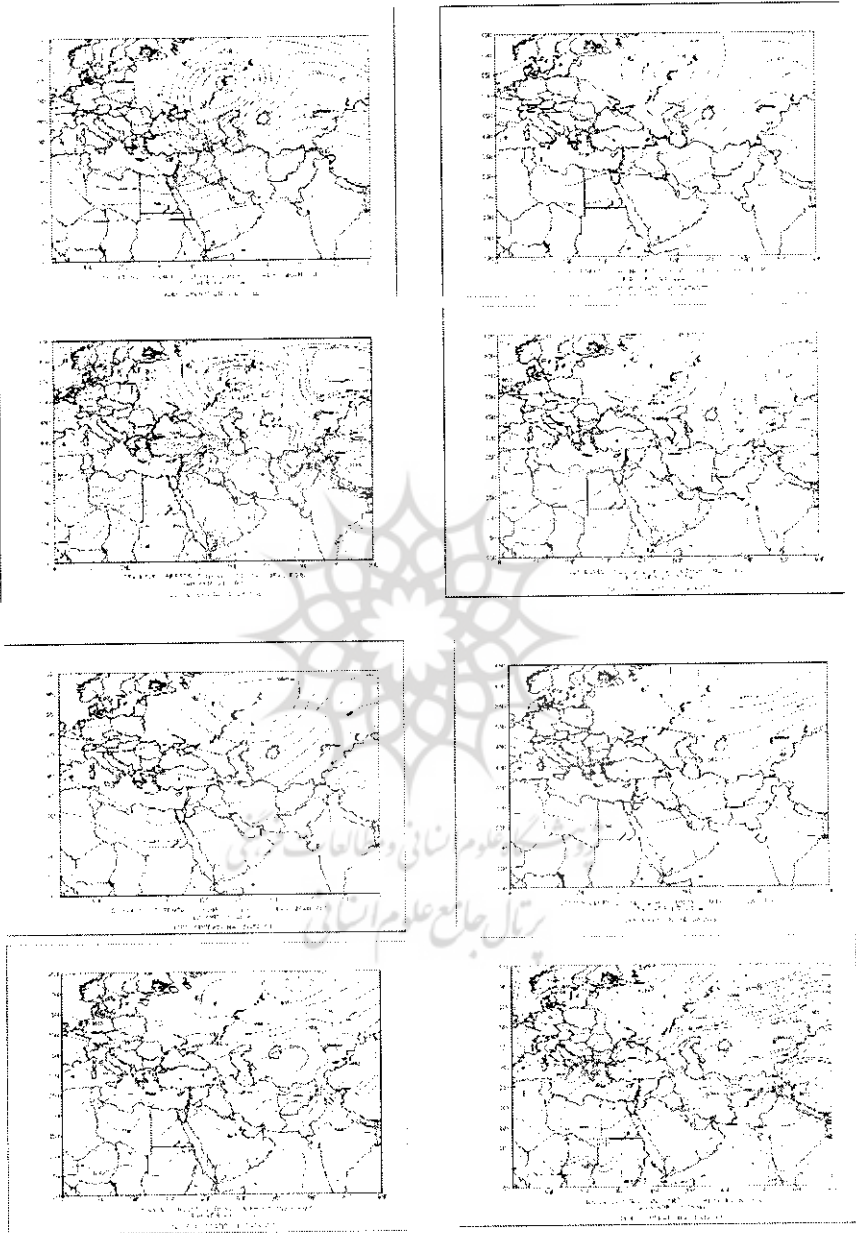
شکل ۵ آرایش توپوگرافی نقشه ۵۰۰ هکتوپاسکال را در روز چهارم آوریل ۲۰۰۴ برابر با ۱۵ فروردین ۱۳۸۳ نشان می‌دهد. این نقشه حکایت از آن دارد که ناهوی کم ارتفاع قوی با ارتفاع مرکزی ۵۲۰ دکامتر در شمال دریای خزر مستقر شده و امواج سرما را به سوی ایران هدایت کرده است. سامانه‌ی فوق با یک سلول بسته‌ی پرفشار شمالی مستقر بر روی دریای سیاه همراه است و زبان‌های این پرفشار به مناطق شمالی کشور رسیده است. همانطور که از نقشه‌ی سطح زمین برمی‌آید استان اردبیل کم و بیش تحت فعالیت سامانه‌های کم فشار و پرفشار قرار دارد. فردای همانروز سامانه پرفشار ضمن حرکت شرق سوی خود تقویت شده و بر روی دریای خزر استقرار یافته و با شارش‌های سطح ۵۰۰ هکتوپاسکال، همخوانی دارد. اوج فعالیت این سامانه مربوط به روز ششم آوریل می‌باشد که در نهایت افت نسبی دما، تداوم و تشدید یخبندان را به همراه داشته است. آنچه از جدول ۷ برمی‌آید این است که یخبندان از روز سوم تا هفتم آوریل در سطح استان مستولی بوده است.

جدول ۷: حداقل دما و میانگین روزانه دمای ایستگاه‌های سینوپتیک در آوریل ۲۰۰۴ (به درجه سلسیوس)

تاریخ	اردبیل		خلخال		مشکین شهر		پارس آباد	
	حداقل دما	میانگین روزانه دما	حداقل دما	میانگین روزانه دما	حداقل دما	میانگین روزانه دما	حداقل دما	میانگین روزانه دما
۲۰۰۴/۴/۳	-۴/۰	۲/۸	۶/۰	۱۰/۶	-۲/۴	۱/۰	۳/۰	۸/۵
۴	-۵/۶	-۴/۳	-۴/۲	۳/۲	-۸/۰	-۶/۲	۰/۲	۱/۸
۵	-۹/۰	-۵/۶	-۷/۶	-۴/۴	-۱۲/۰	-۷/۰	-۳/۴	۲/۱
۶	-۱۲/۶	-۳/۸	-۱۱/۲	-۲/۴	-۹/۰	-۲/۲	-۱/۸	۶/۲
۲۰۰۴/۴/۷	-۵/۴	۲/۸	-۵/۴	۲/۸	-۱/۰	۵/۰	-۰/۸	۸/۸

مأخذ: نگارندگان

با عنایت به اینکه یخبندان فوق به لحاظ زمانی در اولین ماه فصل بهار به وقوع پیوسته و به مدت ۳ الی ۴ روز نیز تداوم داشت است، طبعاً وقوع ۱۲ درجه سلسیوس زیر صفر برای محصولات زراعی و باغی استان تا چه اندازه می‌تواند مضر باشد. گواه این ادعا استناد به آمار اخذ شده از ستاد حوادث استناداری است که خسارت‌های مالی فراوانی به اقتصاد نه تنها استان بلکه کشور نیز وارد شده است.

شکل ۵: نقشه‌های همیدیدی سطح زمین و ۵۰۰ هکتوپاسکال برای روز چهارم لغایت هفتم آوریل
مأخذ: نگارندگان

نتیجه‌گیری

به منظور بررسی ریشه‌های سینوپتیک یخبندان‌های شدید و فراگیر استان اردبیل، روزهای یخبندان دوره‌ی آماری ۲۰۰۴-۱۹۹۵ ایستگاه‌های سینوپتیک استان استخراج و به صورت دوره‌های یخبندان فراگیر تنظیم گردیدند. از بین این دوره‌های یخبندان ۳ یخبندان شدید و فراگیر به عنوان طولانی‌ترین، زودرس‌ترین، و دیرترین یخبندان استان انتخاب شدند. نتایج تحلیل نقشه‌های هوای این یخبندان‌ها نشان داد که:

در بیشتر روزهای یخبندان یک پرفشار سطح زمین در شمال منطقه‌ی مورد مطالعه ظاهر شده و به تدریج کل منطقه را فرا می‌گرفت. بیشتر این پرفشارها منشأ غربی داشتند. به عبارت دیگر فراوانی پرفشارهای مهاجر غربی بیشتر از گسترش زبانه‌های پرفشار سیبری بود. اما قدرت پرفشار سیبری در ایجاد سرماهای شدید بیشتر بوده است. در بیشتر روزهای اوج یخبندان سلول بسته پرفشار سیبری با فشار مرکزی ۱۰۴۰ تا ۱۰۵۰ هکتوپاسکال بر روی منطقه شکل می‌گرفت. در زمان استقرار این الگو دمای استان کاهش می‌یافت و در اردبیل به ۳۳/۸- درجه سلسیوس می‌رسید.

در نقشه‌های سطح ۵۰۰ هکتو پاسکال غالباً یک ناوه ژرف و عمیق در منطقه مستقر می‌شد تا با شارش‌های خود هوای سرد شمالی را به عرض‌های پایین‌تر سرازیر نماید و موجب تداوم و تشدید یخبندان گردد. استقرار این ناوه عمیق ضمن شارش هوای بسیار سرد عرض‌های شمالی در عقب خود آنتی‌سیکلون‌های زیر خود را هم تقویت می‌کند. در روزهای بسیار سرد این ناوه هوای سرد را از مناطق شمال نوار قطبی به منطقه هدایت می‌کرد. تحلیل الگوهای فشار سطوح زمین و ۵۰۰ هکتوپاسکال نشان داد که در روزهای یخبندان شدید هماهنگی الگوهای فشار سطح زمین و سطوح میانی مشهود بود. یعنی اینکه در روزهای بسیار سرد حتماً یک ناوه‌ی عمیق طوری بر روی منطقه قرار دارد که جریانات عقب آن هوای سرد را به استان سرازیر می‌کند و در سطح زمین هم پرفشار مستقر شده شرایط ناپایداری شدید و نزول هوای سرد را آسانتر می‌کند. نتایج این تحقیق نشان داد که عوامل اصلی یخبندان‌های فراگیر و شدید استان اردبیل الگوهای فشار هستند. در نتیجه باید مدیران استان در فکر فراهم نمودن راه‌های تعدیل و پیشگیری خسارات باشند چون خود پدیده یخبندان را نمی‌توان از بین برد. با ایجاد شبکه‌ی پایش و پیش‌بینی دقیق و به‌موقع می‌توان از میزان خسارت کشاورزان کاست.

تشکر و قدردانی

این مقاله بخشی از پایان‌نامه کارشناسی ارشد قاسم هژبرپور می‌باشد که مورد حمایت مالی سازمان هواشناسی کشور قرار گرفته است. به این وسیله از مسؤولین محترم سازمان هواشناسی و همچنین اداره‌ی کل هواشناسی استان قدردانی می‌شود.

منابع و مأخذ

- ۱- براتی، غلامرضا (۱۳۷۸): روابط سیستمی پرفشارهای مهاجر و یخبندان‌های بهاره‌ی ایران. فصلنامه تحقیقات جغرافیایی. ۵۳.
- ۲- بهیار، محمدباقر (۱۳۸۲): بررسی پدیده‌ی سرمازدگی استان چهارمحال و بختیار از دیدگاه همدیدی- دینامیکی. فصلنامه تحقیقات جغرافیایی. ۶۹.
- ۳- پنجعلی‌زاده، محمد (۱۳۸۴): تحلیل آماری و سینوپتیکی یخبندان‌های فراگیر شهر اردبیل. رساله کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد واحد اردبیل.
- ۴- توکلی، محسن و حسینی، مهرداد (۱۳۸۵): ارزیابی شاخص‌های یخبندان و شروع پاییزه آن در ایران (مطالعه موردی ایستگاه اکباتان همدان). مجله علمی نیوار. ۶۰ و ۶۱.
- ۵- رجیبی رضا قشلاقی، کاظم (۱۳۸۴): اثر یخبندان بر محصول سیب‌زمینی در نواحی مختلف استان اردبیل. رساله کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد واحد اردبیل.
- ۶- رحیمی، محمد (۱۳۷۸): بررسی احتمال زمانی وقوع یخبندان‌های دیررس بهاره و زودرس پاییزه در البرز مرکزی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تهران.
- ۷- علیجانی، بهلول (۱۳۸۱): اقلیم‌شناسی سینوپتیک. انتشارات سمت. تهران.
- ۸- علیجانی، بهلول و براتی غلامرضا (۱۳۶۶): تحلیل همدیدی یخبندان. فصلنامه تحقیقات جغرافیایی.
- ۹- علیزاده، امین و دیگران (۱۳۷۳): تاریخ وقوع اولین یخبندان‌های پاییزه و آخرین یخبندان‌های بهاره در خراسان. مجله علمی نیوار. ۲۴.
- ۱۰- قبادی دارابخانی، غلامحسین (۱۳۸۰): بررسی و پیش‌بینی تاریخ‌های آغاز و خاتمه یخبندان و اثرات آن بر روی جوانه‌زنی گندم در غرب ایران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران.
- ۱۱- قطره‌سامانی، سعید (۱۳۸۳): تحلیل همدیدی شروع و خاتمه یخبندان در استان چهارمحال بختیاری. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد واحد تهران مرکز.
- ۱۲- مجرد قره‌باغ، فیروز (۱۳۷۶): تحلیل و پیش‌بینی یخبندان در آذربایجان. رساله دکترا. دانشگاه تربیت مدرس تهران.
- ۱۳- مجرد قره‌باغ، فیروز (۱۳۷۹): شاخص‌های یخبندان. مجموعه مقالات دومین همایش سرما و یخزدگی گیاهان زراعی و باغی کشور. تهران.